

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
maciej.rak@uj.edu.pl

Z DZIEJÓW SŁOWNIKA GWAR POLSKICH JANA KARŁOWICZA. KARTOTEKA I DZIAŁANIA WYDAWNICZE

Słowa kluczowe: *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza, Jan Karłowicz, polska leksykografia gwarowa, polska dialektologia

Keywords: Jan Karłowicz's *Słownik gwar polskich* 'A Dictionary of Polish Dialects', Jan Karłowicz, Polish dialectal lexicography, Polish dialectology

Uwagi wstępne

Słownik gwar polskich Jana Karłowicza (SKarł) był przedmiotem wielu recenzji i omówień¹, od bardzo pochlebnych po bardzo krytyczne. Wyjątkowe miejsce (przez wzgląd na siłę oddziaływania na późniejszych badaczy) zajmuje tu szczegółowa recenzja autorstwa Kazimierza Nitscha (1911/1958), która sprawiła, że SKarł postrzegano jako dzieło przedwczesne, chaotyczne, niedopracowane i w wyniku tego w gruncie rzeczy mało wartościowe. Przywrócenie omawianemu słownikowi właściwego miejsca w polskiej dialektologii i leksykografii gwarowej zawdzięczamy głównie Henryce Perzowej (1979), Elżbiecie Koniusz (2001, 2005a), Joannie Okoniowej (2003, 2012, 2013) i Halinie Karaś (2011: 93–105, 2015). Badaczki te podkreślały m.in., że do dziś jest to jedyny ukończony polski słownik ogólnogwarowy (warto nadmienić, że pierwszy w krajach słowiańskich), którego ocenę można przeprowadzać tylko na tle

¹ Ich przegląd wraz z zestawieniem wspólnych argumentów, czy to mających na celu pochwałę SKarł, czy też krytykę tego dzieła, zob. Karaś 2011: 100–105.

epoki, czyli właściwie początków polskiej dialektologii. Jest to też ważne źródło do badań leksyki kresowej, co udowodniła zwłaszcza E. Koniusz (2001). Z kolei niedociągnięcia, które wytknął K. Nitsch, w dużej mierze są wynikiem stanu ówczesnej wiedzy na temat gwar polskich i metod ich badania.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie kartoteki SKarł i działań wydawniczych podejmowanych w związku z tym słownikiem za życia i po śmierci jego autora. Impulsem do napisania tego tekstu było zidentyfikowanie przekazanej w 2007 r. z Biblioteki Naukowej PAU i PAN do Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie kartoteki, którą sklasyfikowano jako *Słownik języka polskiego*. Dyrektor Archiwum Rita Majkowska² zwróciła się w maju 2017 r. do Mirosława Skarżyńskiego z pytaniem, o jaki właściwie słownik chodzi. Aby się upewnić co do swoich – jak się potem okazało właściwych – przypuszczeń, M. Skarżyński posłał e-mailem 31 V 2017 r. próbkę zasobu (zdjęcia fiszek z hasłem BYĆ) do piszącego te słowa i do H. Karaś. Odpowiedź obydwójga była taka sama – to kartoteka SKarł.

1. Kartoteka SKarł

Kartoteka mieści się w ośmiu tekturowych pudłach, które podpisano: *Hasła do Słownika języka polskiego*. W szczegółach wygląda to w następujący sposób:

Lp.	Zakres haseł	Wielkość zasobu w m.b.
1	A – GAŁTAĆ	0,54
2	GAŁUCH – KUDRÁK	0,49
3	KUDRYS – NOWOTA	0,48
4	NOWSIE – POSTRZEBA	0,57
5	POSTRZEDNI – SKAPCANIAŁY	0,48
6	SKAPSUNIEĆ – TRZY	0,49
7	UORAĆ – ZAGONKA	0,43
8	TRZYĆ – TŻ, ZAGONKA – ŻYŻOŁ	0,34

Pudła 1–3 oraz 5–8 mają jednakowe wymiary: 270 x 335 x 105 mm, większe od nich jest pudło 4: 260 x 430 x 100 mm. Poza fiszkami zostały w nich umieszczone przekładki tekturowe i drewniane, wskazujące, gdzie zaczynają się hasła na daną literę.

2 Bardzo dziękuję dr Ricie Majkowskiej za udostępnienie zbiorów Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie.

W ostatnim pudle jest 76 przekładek ułożonych obok siebie. Można domniemywać, że były wykorzystywane podczas przygotowywania kartoteki do druku.

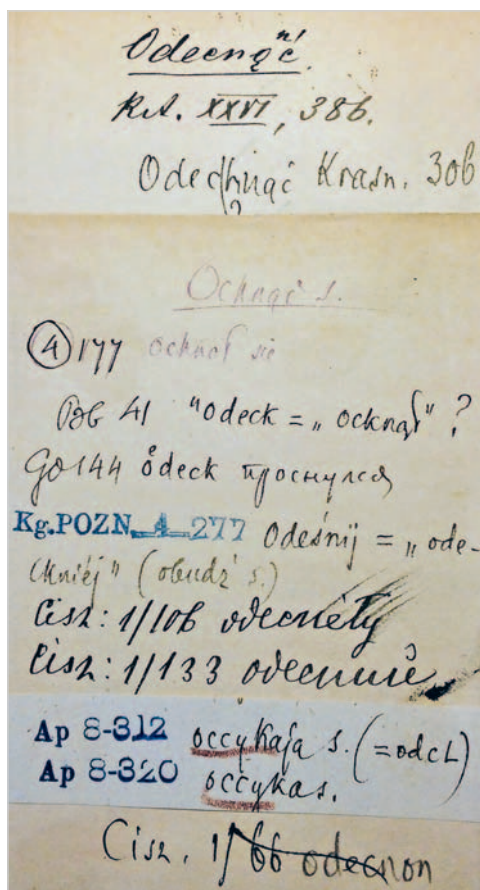
1.1. Fiszki – informacje ogólne

Uwagi na temat fiszek należy poprzedzić informacją o charakterze ogólnym, a przy tym wpływającą na ocenę tego zbioru, mianowicie kartoteka powstawała przez około 30 lat (Kryński 1904: 125). Widać więc w tym zasobie upływ czasu i nie chodzi tu tylko o stopień uszkodzenia poszczególnych fiszek i różnice w dbałości o czytelność zapisu. Świadectwem powstawania kartoteki jest m.in. naklejanie fiszek jedna na drugą. Karłowicz starał się w ten sposób uniknąć dubletów, a także połączyć hasła powiązane morfologicznie (np. na fiszce ODECNAĆ zostały doklejone fragmenty dwóch kolejnych, zob. fot. 1). Robił to sam (na naklejanych fiszkach i fiszkach podstawowych widnieje jego pismo), co dowodzi, że podczas ekscerpcji wydawanych przez lata materiałów ludoznawczych i dialektologicznych uzupełniał wcześniejszy zasób. Na niektórych doklejonych fiszkach jest pismo innych osób, czyli – jak można sądzić – informatorów przysyłających Karłowiczowi swoje zbiory. Z kolei świadectwem pracy redakcyjnej są różnokolorowe (czerwone, niebieskie, żółte, zielone) podkreślenia ważniejszych form, a także przekreślenia cytatów (zob. fot. 2, 3). Pojawiają się one przede wszystkim w pudłach 1–4, można więc założyć, że są dziełem Karłowicza (do druku przygotował w całości dwa pierwsze tomy SKarł i początek trzeciego, do litery O).

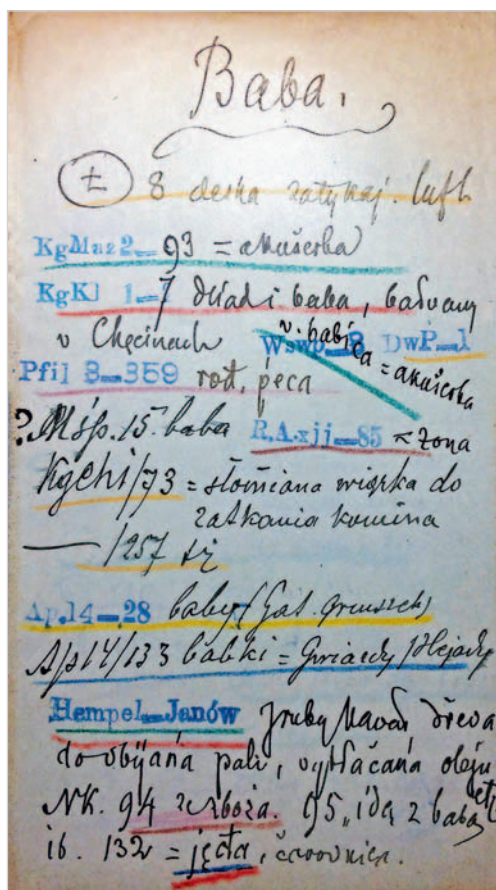
Na przykładzie fiszek widać, jak przybywało prac naukowych. Jako jedno z ważniejszych źródeł do SKarł posłużył *Lud* Oskara Kolberga. Cytaty z tomów od *Sandomierskiego* do *Kujaw* są na fiszkach oznaczane cyframi ujętymi w kółko, np.: ②, a z późniejszych tomów pieczętkami, np.: Kg.Krak-2-475. Rozszyfrowanie tego i podobnych skrótów nie jest trudne: Kg – Kolberg, Krak – *Krakowskie*, 2 – numer tomu, 475 – numer strony. Pieczętki zostały też przygotowane np. dla „Rozpraw Komisji Językowej AU” (RA), „Prac Filologicznych” (PFil) i pracy Jana Świątka *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię)* (Świątek). Ostatecznie w SKarł zastosowano inne skróty, odpowiednio: *Krak.*, *Rozpr.*, *Pr. fil.* i *Świąt.*

W zdecydowanej większości fiszki mają rozmiar 75 x 140 mm, są ułożone w pozycji pionowej (krótszym bokiem do góry). Niewielka część pochodzi z innego zbioru. Mają taką samą wielkość, ale zostały przygotowane na grubszym i ciemniejszym papierze. Pierwotnie były ułożone w inny sposób, na co wskazują (poza orientacją pisma) uszkodzenia wzdłuż dłuższego boku (zob. fot. 4). Co to za fiszki i skąd pochodzą? Najprawdopodobniej jest to część kartoteki *Słownika warszawskiego* (SW). Jak wiadomo, J. Karłowicz równolegle pracował nad trzema słownikami, które Erazm Majewski nazwał „trzema piramidami” (1904: 24): SW, SKarł i *Słownikiem wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim* (SWOKarł).

Zebrane do SW słownictwo, które miało charakter gwarowy, ostatecznie w większości zostało włączone do SKarł. Przemawiają za tym także kwalifikatory umieszczone na tych właśnie fiszkach – *prow.* i *gm.* Jest rzeczą zrozumiałą, że tego typu informacje w kartotece słownika gwarowego nie miałyby sensu, przecież całość zgromadzonego tam słownictwa – używając ówczesnej terminologii – miała charakter prowincjonalny czy też gminny. Są to kartki ze zbioru, gdzie takie kwalifikatory miały znaczenie. Dodajmy, że spotykamy je regularnie w SW (por. *Spis skróceń* (SW I: VII–VIII)). Mając dostęp do obydwu kartotek, Karłowicz włączył fiszki gwarowe z kartoteki SW do kartoteki SKarł. Także redaktorzy SW korzystali z SKarł. Dotyczą tego listy Mieczysława Karłowicza do Jana Łosia z 4 i 14 V 1905 r. (sygn. Bibl. Nauk. PAU i PAN, Rkps 2270), w których prosi on o udostępnienie im kolejnych złożonych do druku materiałów słownikowych.

Fot. 1

Fot. 2

BY
 N. 37
 Cp-6 by = gadyby Kg Rd 2/56 ki = gadyby
 Kg Lb 1/256 byś vied'ada (vied o
 tem) Kg Lecz-195 Szabyu sa
 cie i byś doby byś (= gadybyś)
 Kg MAZ V. 252 zmyślać ludźe by
 djabla
 WPr 1/133 byś o tem vied'ada!
 (rozkaz)
 Kg Sozn. 4/9 byś o tem vied'ad
~~Stg 4/354 = byk zam. bym~~
 Pon. Aby

Fot. 3

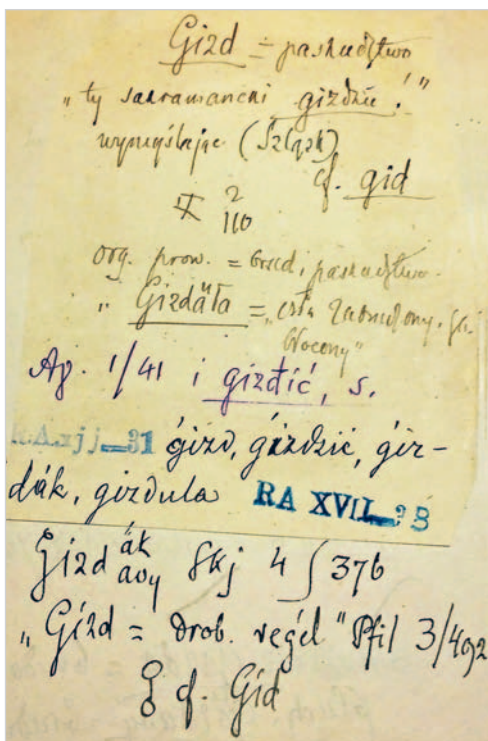
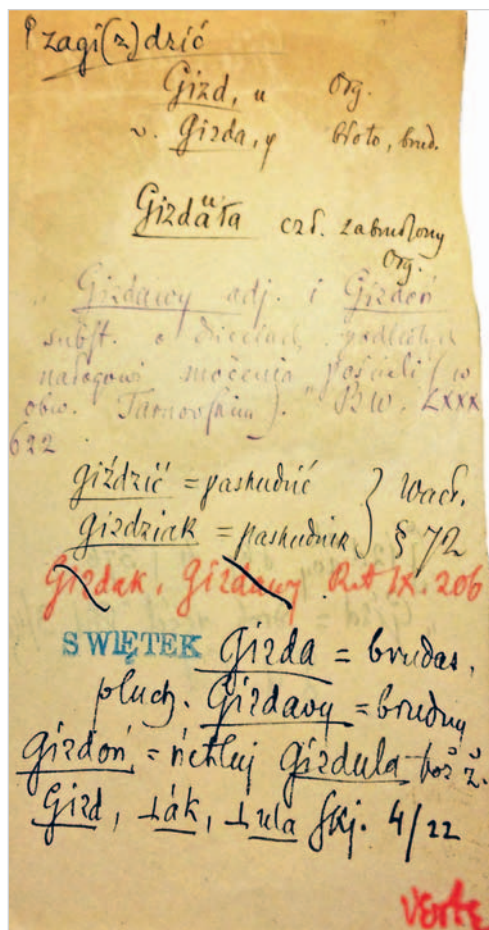
Obciągnąć *prów. naciągnąć = zedrzeć, obedrzeć*
 "Sekara mamy ucziwego, ten was nie obciągnie, a us
 trzuci może."
 Konkurs Gaz. Lwów. r. 1893.

Fot. 4

Najczęściej fiszki są zapisane jednostronnie (w przypadku bogatszego hasła informacje pojawiają się na obydwu stronach), niektóre zostały wycięte z kartek wcześniej zużytych, z jednej strony zadrukowanych. Jeśli kilka lub kilkanaście fiszek składa się na rozbudowane hasło (np. BYĆ, BY, TRZY, ZA), to ponumerowano je w górnym prawym rogu i włożono w papierową okładkę z nagłówkiem.

1.2. Fiszki a wydrukowany SKař – r33nnice

Łącznie fiszki zajmuj1 3,82 m.b., z kolei SKař zawiera okořo 50 tys. haseł wraz z odsy-
łaczami (Koniusz 2001: 27; Karař 2011: 97). Karłowicz w korespondencji do Akademii
Umiejętności (patrz niżej) raz podawał liczbę 50 tys. fiszek (PAU KSG 3251/1898), raz
60 tys. (PAU KSG 3604/1899). Jeřli przyj1ć, że 1 cm b. to 100 fiszek (takie obliczenia
stosuje zesp3ł redakcyjny SGP w odniesieniu do swojej kartoteki), to w pudłach po-
winno być nieco mniej niżej 40 tys. kartek. Być może mamy tu do czynienia z zawyża-
jąc1 pomyłk1 Karłowicza albo też chodziło mu o liczbę haseł słownikowych. Jak po-
kazuje przykřd fiszki GIZD (zob. fot. 5a, 5b), na jednej kartce (zapisanej z obydwu
stron) znajduje się dziewięć wyraz3w powi1zanych morfologicznie, por.: gizzd (r.m.),
gizda (r.ż.), gizzdała, gizzdawy, gizzdoń, gizzdzić, gizzdziak, gizzdak, gizzdula, które w SKař
(II: 78–79) zostały ujęte w siedem haseł słownikowych.

Fot. 5b

Fot. 5a

Różnice między fiszkami a opracowanymi na ich podstawie hasłami SKarł mogą dotyczyć kilku rzeczy (poza wskazanymi już niezgodnościami w zakresie skrótów źródeł oraz nieadekwatnością liczby fiszek do liczby hasła):

1) nagłówek na fiszce czasem jest rozbudowany o dodatkowe informacje, np.: BI-JAK *i zdrobn.* albo BYCH *zam. bym*. Oczywiście w SKarł mamy tylko hasło BIJAK (I: 85), z kolei fiszka BYCH *zam. bym* została włączona do hasła BY (I: 144–146).

2) w kartotece pojawiają się fiszki opracowane na podstawie pól znaczeniowych (SKarł nie respektuje takiego układu, bo jest to słownik wyrazowy, a nie tematyczny). I tak, na fiszce, dla której nadrzędny jest kwalifikator *łow.*, został umieszczony następujący zapis: *skromny – zając tłusty; kraśny – jeleni tłusty; sadlisty – dzik tłusty; oblany, żerny – ptak (czasem i zwierzę) tłusty; pyszna v. piczna – kuropatwa tłusta; sytna – gęś tłusta*. Informacje te figurują w SKarł jako jedno ze znaczeń hasła: SKROMNY (V: 158), KRAŚNY (II: 471), SADLISTY (V: 95), OBLANY (III: 358), PYSZNY (IV: 460) i PICZNY (IV: 85). Przy hasłach SYTNY (V: 278) i ŻERNY (VI: 443) nie ma podanego znaczenia łowieckiego ani przykładów, które by je obrazowały, a jedynie przy hasle PICZNY znajdziemy kwalifikator *myśl*.

Z kolei na fiszce GROŃ zostało umieszczone odesłanie do JUHASA i REDY-KAĆ. Ta relacja (przynależności do jednego pola znaczeniowego – ‘Pasterstwo wysokogórskie’) nie została jednak w żaden sposób zasygnalizowana w SKarł.

3) przy niektórych wyrazach podano ich pochodzenie, np.: SKARPNY *z czesk.*; SKIERZEWA *z czesk.*; GRAP *niem. Grapen*; GROŃ *śl.* Karłowicz ostatecznie pominął te informacje w SKarł, gdyż przygotowywał osobny słownik poświęcony etymologii (wspomniany już SWOKarł). W 1878 r. przesłał na konkurs leksykograficzny im. Samuela B. Lindego *Słownik wyrazów cudzoziemskich w języku polskim używanych, ze szczególnym względem na ich słoworód*. Znalazły się tu hasła od *a* do *chwat*⁴. Praca ta została nagrodzona (II nagroda) na początku 1879 r., a później rozszerzona do SWOKarł.

4) w kartotece liczniej niż w SKarł pojawiają się kwalifikatory socjolektalne, np.: *łow.* (WYNOSIĆ – o wilku ‘zjadać’), *złodziejs.* (MAJCHER ‘nóż’), które w inny sposób zostały oddane w SKarł. Zamiast *łow.* wprowadzono skrót *myśl.*, znajdziemy go np. w hasłach PICZNY (IV: 85) i WYNOSIĆ (VI: 215). Z kolei w przypadku wyrazu MAJCHER zamiast skrótu mamy informację opisową: ‘nóż’ (*w gwarze złodziejskiej*) (III: 99).

5) w kartotece częściej niż w SKarł pojawiają się informacje geograficzne. Służą temu niekonsekwentne skróty, np. słownictwo zanotowane w Galicji jest określane

3 Słownik ten był już przedmiotem kilku opracowań (Koniusz 2005b; Karaś 2014; Rutkovska, Praškevič 2016).

4 Taki zakres hasłowy tej pracy został podany we wstępie (*Od rodziny autora*) do SWOKarł. Z kolei Czesław Pankowski (1979: 415) i Halina Karaś (2014: 190) za Haliną Horodyską (1989) podają, że zgłoszony na konkurs słownik obejmował hasła od *a* do *chrzest*.

na dwa sposoby: w *Galicji* (np. SKARZYĆ), *galic.* (WYTYCZYĆ), leksyka góral-ska została oznaczona jako: *Karp.* (BABA 'żona'), *góral.* (SOŁEK – *góral.* SANDEC) i *podhal.* (GRON). Oczywiście, można to próbować wyjaśnić w taki sposób, że *Karp.* to oznaczenie leksyki z gwar karpackich od Śląska po Huculszczyznę (słownictwo huculskie też w pewnym zakresie znalazło się w SKaŕ, co skrytykował Nitsch (1911/1958: 198–199)). Jednak, jak pokazują cytaty, chodzi tu głównie o Podhale i tereny przyległe od północy, np. Sądectczyznę⁵. Leksyka śląska jest opatrzona kwalifikatorem *Szlązk* (np. BYCH, STEMPEL). Poza tym mamy jeszcze inne odesłania geograficzne: *od Suwałk* (SŁABIDUDA), *litews.* (SPORZYŻNA), *Lida* (GARŁO), *z nad Pilicy* (jedno ze znaczeń przyimka ZA), *Czerw. Ruś* (WYTŁOCZYĆ), *lubel.* (NIESPORY), *podlas.* (SMOLONY) i *sand.* (jedno ze znaczeń modulantu PRAWIE).

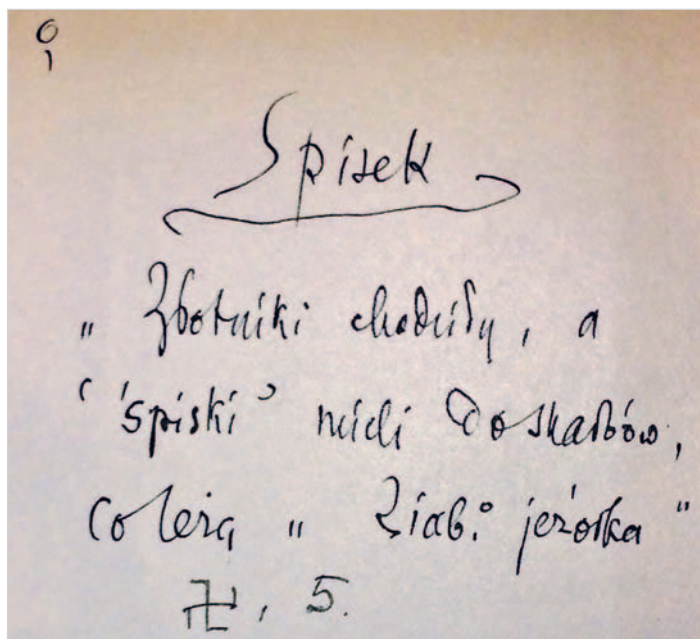
W SKaŕ najczęściej tych informacji brak (co – jako jedno z najpoważniejszych zaniedbań – podniósł Nitsch we wspomnianej już recenzji), o zasięgu geograficznym słownictwa można jedynie wnioskować na podstawie pochodzenia cytatów z poszczególnych regionów. Czasem jest to też ujęte w formie opisowej, np. SOŁEK *spichlerz u górali w Sądectczyźnie* (SKaŕ V: 188).

6) informacje fleksyjne są bogatsze w kartotece niż w SKaŕ. Na fiszce SKARZYĆ *zam.* S... SIE znajdujemy odmianę tego czasownika, por.: *skardzyła, skardzi sie, skar-żyło, skardzyć, skardzyli, skardzy* (hasło SKARŻYĆ (SKaŕ V: 141) jest pod tym względem uboższe). Informacje fleksyjne rozsiane tu i ówdzie na fischkach i w dużo mniejszym stopniu w SKaŕ (tę niekonsekwencję krytykował Nitsch) być może Karłowicz gromadził z myślą o przygotowaniu wzoru odmian. W *Przyczynkach do projektu wielkiego słownika polskiego* pisał bowiem:

odmiany wyrazów, skoro należą do zasad, którym ulega pewna znaczna gromada słów, powinny by się znajdować w kształcie wzorów na początku każdego tomu; pod wyrazem przeto, mówiąc o jego odmienni, odprawiłoby się czytelnika do odpowiedniego wzoru... (Karłowicz 1876: 23).

7) ikonografia. Na fiszce SPISEK (zob. fot. 6) ręką Karłowicza został narysowany tzw. krzyżyk niespodziany, według góralskich legend jeden ze znaków ukrycia skarbów, ale także apotropeion, symbol przynoszący szczęście. Był to podobno ulubiony znak M. Karłowicza, został więc wykuty na granitowym obelisku, który stoi w miejscu jego śmierci, u podnóża Małego Kościelca w Tatrach Wysokich. Oczywiście w SKaŕ nie ma ikonografii (nad czym ubolewał Nitsch (1911/1958: 219)), krzyżyk niespodziany został więc pominięty.

5 Jak Karłowicz traktował granice Podhala i czy w ogóle temat ten go zajmował – dziś nie sposób rozstrzygnąć, pewne jest natomiast to, że w jego czasach, jeśli idzie o Karpaty, najwięcej wiedział o słownictwie podhalańskim i huculskim.

Fot. 6

1.3. Znak ♀

Na większości fiszek znajduje się znak ♀ (por. fot. 5a, 6). Co on oznacza? Podpowieź znajdziemy w przywoływanych już *Przyczynkach do projektu wielkiego słownika polskiego* (Karłowicz 1876; więcej zob. Sokólska 2013). Tę właściwie pierwszą w polskim słownictwie pracę z zakresu metodologii pisania słowników należy widzieć w kontekście rozwoju nauki. Wraz z utworzeniem w Krakowie Akademii Umiejętności (1872 r.) pojawiły się głosy, by Komisja Językowa AU zadbała o nowy słownik języka polskiego, lepszy niż SWil i aktualniejszy niż SL, czyli właśnie *Wielki słownik polski*. Jego wielkość miała polegać na zgromadzeniu całości polskiego słownictwa. W *Przyczynkach...* Karłowicz wyłożył m.in. *Pogląd na słowozbiór polski* (Karłowicz 1876: 1–6), w którego obrębie wyróżnił wyrazy *czystopolskie* i *obce*, *powszechne* (*wszechpolskie*) i *mniej powszechne* (*provincjonalne* oraz *techniczne*), a także *dawnopolskie* i *nowopolskie*. Wyrazy *provincjonalne* zdefiniował w następujący sposób:

[są – M.R.] używane w niektórych tylko okolicach kraju, po większej części przez lud niepiśmienny; wyrazy te można nazwać ludowymi, niepiśmiennymi, nieksiążkowymi, lub, jak chcą niektórzy, powiatowszczyznami (ibid.: 4).

Jak widać, chodzi tu o słownictwo gwarowe (przekonuje o tym również *Objaśnienie skrótów* do SWOKarł, wśród których ♀ a. gw. = wyraz gwarowy (*provincjonalizm*) (SWOKarł: 411)). Dziś *provincjonalizm* ma inne znaczenie (bliskie *regionali-*

zmowi, ale z negatywną konotacją), a *powiatowszczyzna*⁶ została całkiem zarzucona (zob. Karaś 1961: 165). Regionalizmy we współczesnym ujęciu według Karłowicza (1876: 4) należą do słownictwa powszechnego (*wszechpolskiego*).

Sprawa prowincjonalizmów, czyli słownictwa gwarowego, w planowanym *Wielkim słowniku polskim* nie była jednak przesądzona, skoro Karłowicz zaznaczył:

Rozstrzygnięcie zasady, czy prowincjonalizmy mają wejść w skład Wielkiego Słownika radzę odłożyć także do tegoż trzylecia. Tymczasem zaś nikt nie wątpi, że prowincjonalizmy gromadzić należy; jeżeli zaś ostatecznie postanowiono będzie, iż nie wejdą do Słownika, to się ogłoszą oddzielnie, a czas użyty na ich zbieranie z pewnością nie będzie stracony (ibid.: 5).

W dwóch miejscach w *Przyczynkach*... znajdujemy precyzyjne uwagi na temat znaku ♀:

Na pewne wyrazy, bardzo często mające się powtarzać w Słowniku, proponowałbym pewne umówione znaczki, np. na wyrażenie prowincjonalności znaczku ♀ (ibid.: 10).

[...] prowincjonalizmy polskiego pochodzenia powinny być wymienione i pod pniem odpowiednim, z nadmienieniem wszakże, iż są prowincjonalizmami; dla krótkości pisma raczyłbym je odróżniać umówionym znaczkiem ♀ (ibid.: 44).

Przykładowe hasło *gazda* również zostało zaopatrzone w omawiany znak, dzięki czemu od razu widać, że jest to wyraz gwarowy, por.: „♀*Gazda*. m. i ż? = gospodarz” (ibid.: 56). Znak ♀ był także stosowany w SWOKarł, np.: ♀*Atwor* (SWOKarł: 19); ♀*Ciwun*, ♀*Cywun*, ♀*Ciun*, ♀*Cijun*, ♀*Tywon*, ♀*Tywun*, ♀*Tywuń* (ibid.: 103); ♀*Kierdel*, ♀*Kirdyl*, ♀*Kyrdel*, [...] ♀*Skierdź* (ibid.: 269).

Jakie konsekwencje ma ten cały wywód dla fiszek i kartoteki SKarł? Dowodzi, że Karłowicz przynajmniej przez pewien czas brał pod uwagę możliwość włączenia zbiorów gwarowych do *Wielkiego słownika polskiego*. Jak się okazało, nie doszło to do skutku. Niezależnie ukazały się więc SKarł i SW.

1.4. Znak ♂

Ten z kolei znak nie pojawia się ani w innych dziełach leksykograficznych Karłowicza, ani też w *Przyczynkach*... Jego znaczenia i funkcji można się jedynie domyślać na podstawie użycia na fiszkach (zob. fot. 5b). Najprawdopodobniej jest to odsyłacz do wyrazu podstawowego, od którego pochodzą inne.

6 Terminu tego Karłowicz używał także w innych pracach. W *Poradniku dla zbierających rzeczy ludowe* (Karłowicz 1871: 4) wyrażał przekonanie o potrzebie przygotowania *słownika prowincjonalizmów (powiatowszczyzn)*.

Mieści się to w programie leksykograficznym Karłowicza, w którym ważne miejsce zajmował postulat oddzielenia słownictwa rodzimego od obcego:

Uwzględniając przeto czysto praktyczną potrzebę, sędzę, że najwygodniej będzie podzielić wyrazy Słownika na następujące skupienia:

I. Wyrazy czystopolskie nowsze, powszechnie, czyli wszechpolskie.

II. Staropolskie.

III. Prowincjonalne (polskiego i obcego pochodzenia).

IV. Obce, własne i odwłasnoimienne.

V. Techniczne (polskiego i obcego pochodzenia).

VI. Pnie i może spisy rostków (o których § 14) (Karłowicz 1876: 3–4).

Droga do tego prowadziła przez ustalanie wyrazów podstawowych – dopiero w obrębie tej grupy można było dokonać szczegółowego podziału.

2. Proces wydawniczy kartoteki SKarł w świetle materiałów źródłowych⁷

Pierwszym śladem działań Karłowicza mających na celu opublikowanie SKarł jest list z 8 V 1898 r. przechowywany w krakowskim Archiwum Nauki (PAU KSG 3251/1898), w którym zwracał się on do AU o pokrycie kosztów druku, por.:

Do Prześwietnej Akademii Umiejętności w Krakowie

Od lat kilkunastu⁸ zbierałem wyrazy gwar polskich, przeważnie ze źródeł drukowanych i obecnie posiadam ich około 50 tysięcy. Przed kilku laty rozpocząłem układanie ich w słownik szczegółowy, zawierający przytoczenia frazesów i wskazanie dzieła, tomu i strony, skąd frazes został wypisany. Doprowadziłem obecnie robotę do połowy głoski K⁹ i jeżeli los da mi pożyczyć jeszcze 3 do 4 lat, mam nadzieję dzieło ukończyć. Na wypadek wcześniejszej śmierci mojej, sporządziłem wskazówki dla osób, które by mogły dokończyć pracę moją i obmyśliłem sposoby ku zabezpieczeniu lokalu¹⁰ i książek, niezbędnych ku temu celowi. Obecnie pragnąłbym rozpocząć druk gotowej części rękopisu, lecz nie posiadam środków na to, postanowiłem udać się do Akademii z zapytaniem, czyby nie raczyła wyłożyć kosztów na ogłoszenie *Słownika gwar polskich*, który w całości objąć może około stu arkuszy w ósemce większej. Honorariów nie pragnę, korektę sam bym prowadził, własność dzieła przekazałbym

⁷ Do większości z tych dokumentów dotarła wcześniej E. Koniusz (2001), nie podała ich jednak w całości. W niniejszym artykule prezentuję materiały źródłowe dotyczące SKarł bez żadnych skrótów i z odpowiednim komentarzem.

⁸ Nie jest to precyzyjna informacja. Jak już pisałem, gromadzenie słownictwa gwarowego do SKarł trwało ok. 30 lat.

⁹ Wynika z tego, że w połowie 1898 r. do druku były już przygotowane dwa pierwsze tomy SKarł.

¹⁰ Jak wynika z korespondencji Mieczysława Karłowicza (BN PAU i PAN, Rkps 2270), kartoteka do SKarł znajdowała się w warszawskim domu Karłowiczów (ul. Jasna 10).

Akademii, prosząc dla siebie tylko o kilkanaście egzemplarzy *Słownika*. Jeżeli prośba moja okaże się wykonalna, a Akademia tego zażąda, gotów jestem nadesłać częśćkę pracy mojej na okaz. Druk można by niezwłocznie rozpocząć.

Oczekując łaskawej odpowiedzi, zasýlam wyrazy głębokiego poważania

Jan Karłowicz

5 maja 1898 r., Warszawa, Jasna, 10.

AU skorzystała z gotowości przesłania przez Karłowicza próbki słownika, na co wskazuje kolejny list z 24 II 1899 r. (PAU KSG 3599/1899), adresowany do Stanisława Smolki, sekretarza generalnego AU:

22.2.1899, Warszawa, Jasna, 10

Szanowny Panie Profesorze,

Stosownie do pozwolenia Pańskiego przesyłam próbkę słownika mojego gwar polskich, donosząc, że gotów jestem druk jego rozpocząć chociażby niezwłocznie. O zwrot próbki upraszam (przez księgarnię Gebethnera).

Łączę przy tym wyrazy prawdziwego poważania dla Szanownego Pana Profesora.

Sługa powolny

J. Karłowicz

Jako załącznik do tego listu Karłowicz umieścił przedmowę (PAU KSG 3599/1899) do SKarł znacznie szerszą niż umieszczona w I tomie, por.:

Przedmowa tymczasowa do *Słownika gwar polskich*

Zamierzając, po ukończeniu całości druku *Słownika*, dodać obszerniejszą przedmowę¹¹, w której opowiem dzieje ułożenia jego, wymienię szczegółowo źródła, z których go czerpałem i osoby¹², które mi zasobów dostarczały, oraz zastanowię się nad potrzebą i pożytecznością *Słownika*, dołączam tymczasem słów kilka ku wyjaśnieniu zasad i sposobów, których się trzymałem przy sporządzaniu jego, mianowicie na względzie przytoczeń i pisowni.

Pragnąłem *Słownik* mój uczynić źródłowym, to jest, pomieszczając w nim dosłownie powtórzone teksty ze źródeł gwaroznawczych, oszczędzić korzystającym z niego osobom zaglądania do tych źródeł. Urosła znacznie przez to objętość *Słownika*, ale, być może, zwiększyła się jego użyteczność¹³.

Zapisywano u nas teksty ludowe najrozmaitszemi pisowniami. Na pierwszy rzut oka, zdawać by się mogło, że obowiązkiem słownikarza byłoby zupełnie wierne po-

11 Jest to zaskakująca informacja, gdyż przywykliśmy, że przedmowę umieszcza się na początku wielotomowej publikacji, a nie na końcu.

12 Spis osób nie został ostatecznie przygotowany.

13 Posunięcie to należy oczywiście uznać za właściwie. Dzisiejsza praktyka leksykograficzna (zwłaszcza jeśli idzie o słowniki gwarowe) przypisuje cytatom bardzo duże znaczenie. Nie tylko służą one potwierdzeniu znaczenia ujętego w definicji, ale także wskazują na łączliwość wyrazu i przekazują informacje etnograficzne, których obecności w słownikach gwarowych dziś już nikt nie neguje.

wtarzanie tekstów, bez zmiany pisowni (transkrypcji). Lecz krótkie zastanowienie się przekona każdego, że taki sposób wytworzyłby w *Słowniku* istną wieżę Babel: do-
syć jest bowiem zajrzeć do „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej” (obecnie „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”), do dzieł Kol-
berga i innych zbieraczy rzeczy ludowych, do „Wisły” i do jej „Biblioteki”, do „Roz-
praw Wydziału Filologicznego” [AU – M.R.], do „Sprawozdań Komisji Językowej”
i do licznych innych źródeł naszych ludoznawczych, aby się przekonać, jaka panuje
rozmaitość w oddawaniu tych samych brzmień gwarowych.

Zdawało mi się przeto, iż nakazane było ujednostajnienie pisowni, gdy chodziło
o kodyfikację, że tak powiem, gwar naszych. Najprostszą drogą do ujednostajnienia
tego wydawało mi się przyjęcie ortografii literackiego języka naszego za podstawę,
na której znakami różnicującymi można było (przynajmniej do pewnego stopnia)
wycieniować różnicę wymawiania gwarowego. Zupełna wierność i dokładność
w odtwarzaniu jego, jak wiadomo, nie daje się całkowicie osiągnąć pismem: pewna
ilość odcieni zawsze pozostawiona być musi własnemu badaniu lub domyślności czy-
telnika. W *Słowniku* mniej jeszcze, aniżeli w monografiach gwaroznawczych, moż-
na było marzyć o tem; toteż niektóre drobniejsze odcienie wymawiania musiały być
w nim pominięte, co nie przeszkadza, że w obszernej przedmowie, dodać się mającej
po ukończeniu dzieła, wymienione będą wszystkie źródła *Słownika* i wskazane te
w nich opisane odcienie wymawiania, które z konieczności opuszczono w *Słowniku*;
takich zresztą jest stosunkowo niewiele¹⁴.

Podaję tutaj znaki, których użyłem na wyrażenie pewnych brzmień gwarowych,
w taki sposób, aby pisownia literacka nie przestawała być podstawową. Spis poprze-
dzam uwagą ogólną, że tam tylko oznaczałem różnicę wymawiania, gdzie źródło ją
w ten lub inny sposób wskazało.

1. Utrzymuję znak *á* na wyrażenie brzmienia *a* długiego, a w zabarwieniu składające-
go się ku *o*, *ou*, np. *dziád*, *gádá* itp.
2. Na *a* nosowe (= francus. *en*, *an*) wołałem nie używać *q*, dla uniknięcia dwuznacz-
ności; uciekłem się do znaku *ā*, np. *gāba* (*gamba*), *gałāziaty* (*gałanziaty*), *gádajā* (*go-
dajom*) itp.
3. Na etacyzm, czyli skłanianie się w wymawianiu *a*, *i*, *o*, *u*, *y* ku *e*, używam znaków
ā, *i̇*, *ō*, *u̇*, *ẏ*, np. *rāno*, *pi̇ła*, *kōchac*, *pẏszny* itp.
4. *Ą*, pochylające się brzemieniem ku *ó*, oraz *ę* przybierające odcień *é* wyrażam zna-
kami *ó̇*, *é̇*, np. *sód* (*sónd*), *klótwa* (*klóntwa*), *ręka* (*rénka*), *będzie* (*béndzie*) itp.
5. Zwykle używane znaki *é*, *ó* stosuję przede wszystkim do tych gwar, w których się
słyszy „prawdziwe” *é*, *ó*, tj. pośredniczące między *e* – *i*, *y*, *o* – *u*; lecz powtarzam też
znaki i z takich źródeł, gdzie one tego brzmienia nie mają.
6. Krótkie spółgłoskowe *u* przed *o*, *u* wyrażam znakiem *ū*, np. *ūobora*, *ūumieć* itp.
7. Na wymawianie *y* prawie jak *i* stosuję znak *ẏ*, np. *sýn*, *młody* itp.
8. Gdzie źródła wskazują wymawianie *ł* jako *ŭ*, tam używam znaku *ł̇*, np. *łapa*, *koło*,
nazywáł̇ itp.

14 Mimo to Nitsch (1911/1958: 210) poddał krytyce ortografię zastosowaną w SKarł, zarzucając auto-
rowi chaos, zwłaszcza w sprowadzaniu zapisów kaszubskich do ogólnopolskich.

9. Kaszubskie *k, g* upodniebienie oddają znakami *k', g'*, np. *pô wszistk'emu, gafelk'ie, g'ibk'i, drog'i* itp.

10. Rozdzielność w wymawianiu *rz* wyrażam znakiem *r.z*, np. *bar.zo, knár.z* itp.

Skróceń używam następujących:

a. = albo

Ust. = ustnie dostarczony wyraz

List. = listownie dostarczony wyraz

Inne skrócenia wyrazów pospolitych nie potrzebują objaśnień.

Źródła¹⁵:

Aten. = „Ateneum”

Bal. = Baliński, *Powieści ludu*

Bar. = Barącz, *Bajki, Fraszki* itd.

Bibl. War. = „Biblioteka Warszawska”

Bisk. = Biskupski, *Die Sprache der brodnitzer Kaschuben*

Cen. = Cenova, *Zarés do Grammatikj*

Chełch. = Chełchowski, *Powieści [i opowiadania ludowe – M.R.] z okolic Przasnysza*

Cheł. = Kolberg, *Chełmskie*

Ciesz. = Cieszyński, *Der polnischer Apotheker*

Cinc. = Cinciała, *Przysłowia... w Cieszyńskim*

Cisz. = Ciszewski, *Krakowiaczy*

Choc. = Chociszewski, *Powieści i podania*

Czark. = Dr Czarkowski, *Słowniczek gwarowy z Podlasia*¹⁶

Del. = D(elavaux), *Górale Beskidowi*

Derd. = Derdowski, *O panu Czorlinscim*

Derd. J. = Derdowski, *Jasiek z kniei*

Doman. = Rękopis gwarowy od Domaniewic, w Łowickiem

Dyg. = Dygasiński¹⁷

Fed. = Fedorowski, *Lud okolic Żarek...*

Gliń. = Gliński, *Bajarz polski*

Gluz. = Gliziński, *Włościanie polscy* (w *Wójcickiego Archiwum Dom.*)

Goszcz. = Goszczyński, *Dziennik podróży do Tatrów*

Hemp. = *Słowniczek gwarowy z Lubelskiego*, rękopis p. Hempla¹⁸

Hilf. = Gilyferdingъ, *Ostatki Slavjanъ*

Jastrz. = Szczęsnego Jastrzębskiego, *Słowniczek gwary radomskiej*, rękopis

Jaworze. = Ustnie z Jaworza, na Szląsku

Kal. = Kolberg, *Kaliskie*

Kam. = Kamiński, *Chłop polski*

Kętrz. = Kętrzyński, *O Mazurach*

Kiel. = Kolberg, *Kieleckie*

15 Podane niżej skróty pozostawiam bez rozwinięcia, gdyż dokonał tego J. Łoś (SKarł VI: 457–470). Wyjątek zrobiłem tylko dla tych prac, których tytuł w SKarł jest inny niż w niniejszym wykazie.

16 W SKarł: *Słowniczek gwarowy od Drohiczyzna*.

17 W SKarł: *Słowniczek gwarowy od Szkalmierza*.

18 W SKarł: *Słowniczek gwary od Janowa Lubelskiego*.

- Klecz. = Kleczyński, *Melodie zakopańskie*
 Kon. = Konopka, *Pieśni ludu krak[owskiego]*
 Koz. = Kozłowski, *Lud (czerski)*¹⁹
 Krak. = Kolberg, *Krakowskie*
 Kolb. = Kolberg, *Pieśni ludu pols[kiego]*
 Kopern. = Izydor Kopernicki, glosy na Słowniczku w tomie III „Rozpraw Wydziału Filologicznego”²⁰
 Krasn. = Krasnowolski, *Język [ludowy polski] w ziemi chełmińskiej* (w *Albumie uczącej się młodzieży na cześć Kraszewskiego*)²¹
 Kuj. = Kolberg, *Kujawy*
 L. = Słownik Lindego
 Lip. = Lipiński, *Piosnki ludu wielkopolskiego*
 Lub. = Kolberg, *Lubelskie*
 „Lud” = „Lud. Organ T[owarzystwa] Ludoznawczego we Lwowie”
 Łęcz. = Kolberg, *Łęczyckie*
 J. Łoś = Jana Łosia rękopiśmienny *Słownik gwary sandomier[skiej]*²²
 Łys. = Łyskowski, *Pieśni [gminne i przysłowia] ludu [polskiego] w Prusach Zachodnich*
 Maj. = E. Majewski, *Słownik nazwisk botan[icznych] i zoolo[gicznych]*²³
 Malin. = Luc. Malinowski, *Oppelnische Mundart* (patrz Opol.)
 Matusiak Kw. = Matusiak, *Nasze kwiaty polne*
 Mát. P. = Mátyás, *Podania i baśnie [krakowskie]*
 Mát. Szczep. = Mátyás, *Podania ze Szczepanowa*
 Maz. = Kolberg, *Mazowsze*
 Mrong. = Mrongowiusa, *Słowniki*²⁴
 Nadm. = Nadmorski, *Kaszuby i Kociewie*
 O. = *Słownik języka polskiego* wydany przez Orgelbranda
 Oles. = Wacław z Oleska, *Pieśni [polskie i ruskie] ludu galicyjskiego*
 Opol. = Luc. Malinowski, *Oppelnische Mundart*²⁵
 Osip. = Osipowicza rękopiśmienny *Słownik gwary augustowskiej*
 Parcz. = M(elani)i Parczewskiej rękopiśm[ienny] *Słowniczek gwary kaliskiej*
 Pauli = Pauli, *Pieśni ludu pol[skiego] w Galicji*
 Pawł. = Pawłowicz, rękopisy gwaroznawcze z Galicji²⁶
 Petr. = A. Petrow, rękopisy gwaroznawcze²⁷
 Piątk. = I. Piątkowska[-Kuczkowska], rękopiśm[ienny] *Słownik gwary sieradzkiej*

19 Poprawnie: *Pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesady ludu z Mazowsza czerskiego*.

20 Chodzi tu o rękopiśmienny *Słowniczek gwary góralskiej*.

21 Poprawnie: *Album uczącej się młodzieży polskiej, poświęcone J.I. Kraszewskiemu*.

22 W SKarł: *Słowniczek gwary opoczyńskiej (niektóre wyrazy z Opatowskiego)*.

23 W SKarł: *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*.

24 Dokładniej: *Nowy słownik polsko-niemiecki, w którym osobliwie na dobrą niemczyznę wzgląd mia-no, Kwidzyn 1794, Słownik niemiecko-polski. Deutsch-polnisches Handwörterbuch nach Adelung und Linde bearbeitet*, t. 1–2, Gdańsk 1820–1823.

25 Prawdłowo: *Ueber die Oppelnische Mundart in Oberschlesien*.

26 W SKarł: *Słowniczek gwary od Tarnowa*.

27 W SKarł: *Słowniczek gwary Polaków litewskich*.

- Pleszcz. = Pleszczyński, *Bajarzy międzyrzeczcy*
 Pobł. = Pobłocki, *Słownik kaszubski*
 Połuj. = Połujański, *Wędrówki po gub. augustowskiej*
 Pozn. = Kolberg, *Poznańskie*
 Pr. Fil. = „Prace Filologiczne”
 Prac. = J. Prackiego rękop[is]mienny] *Słownik wyrazów leśniczych i in.*²⁸
 Przem. = Kolberg, *Przemyskie*
 Przyj. ludu = „Przyjaciół ludu” (dawny)
 Rad. = Kolberg, *Radomskie*
 Ram. = Ramuś, *Słownik języka pomorskiego [czyli kaszubskiego]*
 Rocz. = „Rocznik [ces.-król.] Towarzystwa Nauk[owego] Krakowskiego”, t. XLI
 Rog. = Roger, *Pieśni ludu pol[skiego] w Górnym Szląsku*
 Rozp. = „Rozprawy [i Sprawozdania z posiedzeń] wydziału filologicznego Akademii Krak[owskiej]”²⁹
 Rud. = Polaczek, *Wieś Rudawa [(pod Krakowem)]*
 Ryk. = Rykaczewski, *Słownik języka polskiego*³⁰
 Sab. = A. Stopka, *Sabała*
 Sand. = Kolberg, *Sandomierskie*
 Siark. = Siarkowski materiały rękopiśm[ienne] z Kieleckiego³¹
 Siem. = Siemieński, *Podania i legendy [polskie, ruskie i litewskie]*
 Sien. = Sieniawski, *Biskupstwo warmińskie*
 Skrz. = Skrzyńska, *Kobieta w pieśni ludowej [(ziemi Lubelskiej)]*
 Stęcz. = Stęczyński, *Tatry [w dwudziestu czterech obrazach]*
 Spr. = „Sprawozdania Komisji Językowej [Akademii Umiejętności w Krakowie]”
 Star. przysł. = *Starodawne przysłowia dla ochronek*
 Świąt. = Świątek, *Lud nadrabski [(od Gdowa po Bochnię)] i słowniczek rękop[is]mienny*³²
 Tyg. ilustr. = „Tygodnik ilustrowany”
 Udż. = Sew[eryn] Udziela, słowniczek rękop[is]mienny] od Gorlic i Grybowa³³
 Wal. = Walicki, *Błędy nasze w mowie i piśmie*
 Was. = Wasilewski, *Jagodne [(wieś w pow. łukowskim, gminie Dąbie)]*
 Wiśła = „Wiśła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny”
 Wit. = Witwicki, *O Huculach*
 Wójc. = Wójcicki, *Pieśni ludu Białochorwatów [Mazurów i Rusi znad Bugu]*
 Wójc. Klech. = Wójcicki, *Klechdy [starożytne podania i pieśni ludowe]*
 Wrześ. = Wrześniowski, *Spis wyrazów podhalskich*
 Wrześ. dod. = Wrześniowski dodatek rękopiśmienny do *Spisu wyrazów*
 Wrześ. T. = Wrześniowski, *Tatry i Podhale*

28 Łoś (SKarł VI: 462) zidentyfikował tę pozycję jako *Słowniczek gwary rybackiej z różnych okolic*.

29 Prawdłowo: [...] *Akademii Umiejętności w Krakowie*.

30 Łoś pominął tę pozycję w wykazie skrótów do SKarł. Chodzi tu o *Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł*, wypracowany przez E. Rykaczewskiego, t. 1–2, Berlin 1866.

31 W SKarł: *Słowniczek gwary kieleckiej*.

32 SKarł nie rozstrzyga, o jaki słowniczek chodzi.

33 W SKarł: *Słowniczek gwary od Ropczyc*.

Zaw. = Zawiliński, *Z powieści i pieśni górali beskidowych*

Zb. = „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”

Zejsz. = Zejszner, *Pieśni [ludu] Podhalan*

Zmor. = Zamorski, *Podania i baśni ludu w Mazowszu*.

W lutym 1899, Warszawa
Jan Karłowicz

Z tego dokumentu niewątpliwie korzystał J. Łoś. Umieszczony w SKarł (VI: 457–470) *Spis skróceń*, którego autorstwo zostało właśnie jemu przypisane (Nitsch 1911/1958: 204; Karaś 2011: 95), jest w rzeczywistości rozwinięciem umieszczonego w *Przedmowie tymczasowej...* wykazu źródeł. Poza rozszerzeniem tego spisu Łoś dokonał również kilku zmian, które nie zawsze szły w dobrym kierunku. Pominął na przykład odesłanie *Malin.* = *Luc. Malinowski, Oppelnische Mundart (patrz Opol.)*, co Nitsch (1911/1958: 205) niesłusznie uznał za błąd Karłowicza.

Chronologicznie kolejny dokument pokazujący dzieje wydawnicze słownika to *Objaśnienia do słownika gwarowego* (PAU KSG 3604/1899), które Karłowicz doręczył osobiście Józefowi Tretiakowi, sekretarzowi Wydziału I AU, 6 III 1899 r.:

Do przesłanej próbki *Słownika gwar polskich* winienem następujące objaśnienia dołączyć.

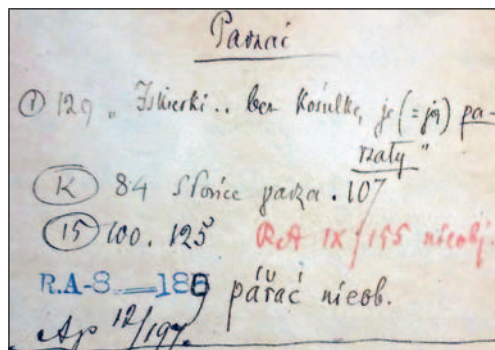
Doprowadziłem obrobienie *Słownika* do połowy głoski *K* i mam kartki po to miejsce w takim stanie gotowości do druku, jak część głoski *G* przesłana poprzednio Akademii³⁴.

Dalszym ciągiem obrabiania zajmuję się nieprzerwanie i mam nadzieję, jeżeli tylko żyć będę, dojść do zupełnego ukończenia *Słownika* w ciągu lat 3–4.

Ażeby dać pojęcie, co w pracy mojej nazywam obrabianiem materiału, dołączam trzy kartki w naturze, wyjęte z 60-tysięcznego zasobu *Słownika*; widać na nich zapiski moje czynione podczas wyzyskiwania źródeł, pisane są one skrótami, których dokładne wyjaśnienie dołączam do testamentowego zapisu mojego (o którym niżej); tymczasem podaję tutaj te tylko wskazówki skrótów, które są potrzebne do zrozumienia trzech kartek. Obok kartki podaję obrobienie, czyli taki jej wygląd, jaki mieć winna po wypisaniu *in extenso* odpowiednich ustępów ze wskazanych źródeł. Zestawienie kartki z jej uzupełnieniem daje wyobrażenie o sposobie i mierze roboty, potrzebnej do ostatecznego ułożenia rękopisu.

34 W księgach inwentarzowych Archiwum Nauki PAN i PAU nie ma informacji o przesyłce, która by obejmowała opracowane przez Karłowicza hasła na literę *G*.

Obrobienie, tj. uzupełnienie tej kartki

 Parzać ① 129 „Iskierki... bez kosiulki, je (=ja) pa- rały” (K) 84 słońce parza. 107 (15) 100. 125 RA IX/155 nieob. RA-S-186 parzać nieob. Ap 12/197	„Parzać = parzyć: „Iskierki na nią padały, Bez kosiulke jom parzały”. Zb II, 197, n° 102. Toż Sand. 129, n° 148, zwr. 5 i Pozn. II, 125, n° 247, zwr. 2. „Kaze (ekonom) iść do doma, Kiěj nas słońce parza” Kon. 84, n° 6. Toż Pozn. II, 100, n° 182, zwr. 15. „Nie parzaj rącek” Kon. 107, n° 6. „Párzać” Rozpr. VIII, 189; IX, 155”.
---	---

Objaśnienia skrótów:

① = Kolberg, *Sandomierskie*

K = Konopka, *Pieśni ludu krak.*

⑮ = Kolberg, *Krakovskie II*

RA = Rozprawy Akademii wydziału filol.

Ap. = Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej

* * *

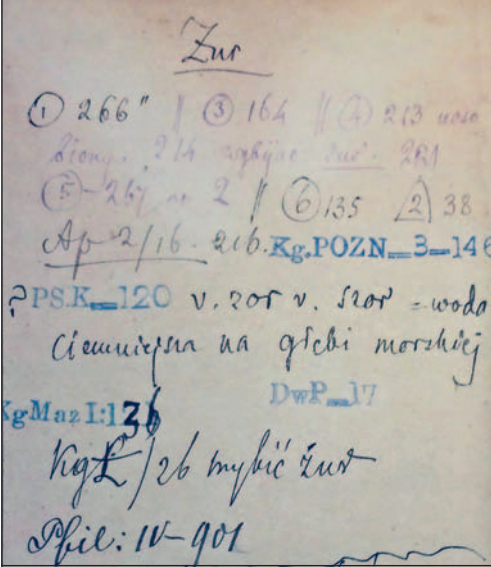
Porównując obrobienie wyrazu tego z notatką na kartce, widzimy:

1. Że na tej ostatniej używałem nieraz ułatwionej pisowni (transkrypcji) polskiej, zamieniając znakiem zmiękczenia *i* miękczące (np. *ś, ć, dź* itp. zamiast *si, ci, dzi* przed samogłoskami), pisząc *č, š, ř* zamiast *cz, sz, rz, v* zamiast *w, h* zamiast *ch, d* zamiast *dz, đ* zamiast *dź* itp.
2. Że podobne formą i treścią cytaty umieszczałem obok siebie.
Żeby rzecz bliżej wyjaśnić, podaję jeszcze dwa wyrazy na dwóch kartkach i obok nich ostateczne obrobienie. Zobaczmy tu, że:
3. Grupowałem znaczenia, gdy zachodziła tego potrzeba.
4. Starałem się uwydatnić brzmienie gwarowe, gdziekolwiek źródła je wskazywały.
5. Przytaczając źródło, podawałem nie tylko stronę, ale numer pieśni lub ustępu, zwrotki, paragrafu itd.
6. Gdzie opisy zwyczajów były obszerniejsze, tam podawałem tylko treść ich główną, malującą wyraz, a umieszczonym w nawiasach wyrazem *opis* zwracałem uwagę czytelnika na znajdowanie się dalszych szczegółów w źródle.
7. Opuszczałem notatki odnoszące się do innych kartek.

Obrobienie tj. wypełnienie tej kartki

<u>Włoka</u> (3) III = włóczęga (9) 325 go 95 i nast. „brzazno- wa” ? (w polu ?) is 96 <u>u włoku</u> (?) do włoka DwP. 15 meretrix Sp. XIV SWIĘTEK meretrix Pr. L. 4. 264 włoka Boj: 151 na włokach Słj: v-430 = włoka Słk: 12 = włokami Słk: 485 = włoka (9) Kolberg Krak. IV. Słk. i Lurtek = Lurcka kąd Nadrob- Pół. = Rekrutanci Wojska Słj. = Sprawo.	„Włoka = brona drewniana” Pr. Fil. IV, 264. – „Włoka” = włóczęga (o człowieku) Kam III. „Włoka m. a. Włoczykij, Powłoka = włóczęga, człowiek wałęsający się po świecie” Krak IV, 325. Święt. 485. – „Włoka = dziewczyna publiczna” Spr IV, 415. „Włoka = włóczęga, kobieta, prowadząca życie rozwiązłe” Święt. 721. „Włoka = dziewczyna złych obyczajów” Spr V, 430. – „Włoki = pastwisko, wygon” „Széper był z ũówcami na włokach” Hilf. 95. „We włokach” ib. „U włoku” ib., „do włoku” ib. 96.
---	---

Objaśnienie, tj. wypełnienie tej kartki

	„Żur = potrawa postna zrobiona z owsa, rodzaj barszczu” Sand 266. „Żur = polewka z kwaśnicy i mąki owianej” Spr IV, 314/ „Żur z kwaszonej żytniej i owsianej mąki” Krak I, 135. „Żur = barszcz z kwaszonej mąki żytniej” Zb II, 216, n° 2. „Żur = oprócz zwykłej kwaskowatej zupy chlebnej, oznacza także pewien stopień gęstości jakiejś polewki, płynu” (?K) Pr. fil. IV, 901. Anegdota o „bób-żur” (bon jour) Kam. 164. Czy tu należy „Żur, Zor a. Szor = woda ciemniejsza na głębokim morzu, w przeciwieństwie do jaśniejszej przy brzegu” Pobl. 120. L. O. [odstęp] – W wielki czwartek zwykle ‘wybijają żur’, tj. tłuką garnki napełnione popiołem, gnojem, błotem... (niby żurem) o drzwi i okna chałupy... (opis) Kuj I, 214. „Chłopcy starają się nie przespać świtu (popielcowego), ażeby u dziewczyn, nie wyszłych w tym roku za mąż (u drzwi ich chat) ‘wybić żur’, tj. rozbić garnek, napełniony barszczem z mąki” Łęcz 26. „W śródpółnocy ‘wybijają’ pospolicie a. ‘wypędzają’ żur, tłukąc garnki, skorupy” Zb. II, 16. „W wielki czwartek ‘niszczą żur’... tj. tłuką garnek od żuru...” (opis) Kuj II, 267. „W wielki piątek ‘wynoszą żur’ na granicę wsi...” (opis) Pozn III, 146. „‘Żur wynosili’ z kuchni...” (opis) Maz I, 136. „W wstępną środę zapuść brodę, a żurek staw na murek” Star. przysł. 36. „Chtóż się to tam na przypiecku krząta? – Wstępna środa Żurowi uprząta; Wstępna środa następuje, pani matka żur gotuje, A pan ojciec siedzi w dziurze: – A witajże, mości Żurze!” Kuj. I, 213. „Żurem statki myjesz, boś żur na statki wylała” (w grze ‘w żonę i męża’) Kuj I, 22, n° 5.
---	---

* * *

W razie, gdyby śmierć przerwała mi dokończenie *Słownika*, pragnąłbym, aby inna osoba lub inne osoby tem się zajęły, zachęcane do tego przez Akademię. Zdaje mi się, że dokonanie dzieła poszłoby bez trudności, bo cały materiał aż do końca abecadła

mam zgromadzony, potrzeba więc tylko obrobić go aż do końca, trzymając się wskazówek, które 1) powyżej podałem, 2) które wynikają z porównania wydrukowanej już części *Słownika* z kartkami pierwotnymi i 3) których dopełnienie podaję w dołączonym tu zapisie moim testamentowym.

Jeżeli Akademia raczy się zgodzić na niezwłoczne rozpoczęcie druku *Słownika*, to pośpieszę nadesłać jej formalnie podpisany i poświadczony zapis mój testamentowy, z którego poniżej główny ustęp tymczasem wypisuję.

...Przewidując możebność niedokończenia pracy mojej nad *Słownikiem gwar polskich* za życia mojego, proszę spadkobierców moich, ażeby dołożyli wszelkich starań, iżby rozpoczęty *Słownik* został ukończony.

W tym celu rozporządzam, aby:

1. Zaraz po śmierci mojej zapytali Akademię Umiejętności w Krakowie, komu mają wręczyć wyrażone poniżej przedmioty i ażeby po otrzymaniu odpowiedzi, osobie lub osobom wskazanym przez Akademię wręczyli: a) skrzynkę blaszaną z napisem *Do Słownika gwarowego*, zawierającą rękopisy odnoszące się do *Słownika* z wypisaniem na każdym przeznaczeniem jego; b) dwa pudła z kartkami pierwotnymi, formatu jak trzy, posłane do Krakowa; na pudłach znajduje się napis *Kartki do Słownika gwarowego*; jest tam ich około 60 000 w 85 przegródkach pięciopiętrowych; c) książek około dwóchset, których spis zawiera się w zeszycie in 4to zatytułowanym: *Wskazówki do ukończenia Słownika gwarowego*; książki te, mieszczące w sobie źródła *Słownika*, mają być zwrócone spadkobiercom moim po ukończeniu rękopisu *Słownika*; d) paczki z gotowem do druku kartkami, formatu 8-ki mniejszej, ile ich się znajdzie w szufladach biura mojego, z napisem na każdej: *Słownik gwarowy*.

2. Jeżeliby osoba lub osoby mające wykańczać *Słownik* zamieszkiwały w Warszawie, w takim razie może by najwłaściwiej było umieścić kartki i książki w lokalu, w którym się opracowuje i opracowywać będzie wydawany przez nas *Słownik języka polskiego*, co zresztą do woli i uwagi Akademii ma być zostawione.

3. Mam nadzieję, że Akademia własnymi środkami ukończy obrobienie reszty i druk *Słownika gwarowego*, ponieważ posiada na to specjalny fundusz Czabana³⁵; jeżeliby jednak dla jakichkolwiek powodów zachodziły w tym względzie trudności lub przeszkody, polecam spadkobiercom moim, aby na żądanie Akademii wypłacili jej sumę rubli trzy tysiące, lecz nie inaczej jak ratami w ciągu trzech lat od śmierci mojej.

4. Wybór osób, mających być wezwanymi do ukończenia *Słownika gwarowego* pozostawiam zupełnie uznaniu i woli Akademii.

Jan Karłowicz

4 marca 1899, Warszawa.

Po śmierci J. Karłowicza (14 VI 1903) początkowo sprawa ukończenia słownika nie była rozstrzygnięta. M. Karłowicz zwrócił się najpierw do Aleksandra Brücknera, później do Wacława Taczanowskiego i wreszcie do J. Łosia. W liście M. Karło-

35 Chodzi o 50 tys. rubli, które przekazał Akademii Umiejętności w swoim testamencie przedsiębiorca Edward Czaban. Kwota ta miała być przeznaczona na badania naukowe i publikacje z zakresu dialektologii polskiej.

wicza do Hieronima Łopacińskiego (BN PAU i PAN, Rkps 2270) z 29 VII 1903 r. znajdujemy wypis z korespondencji A. Brücknera, gdzie nie wprost odmawia on dokończenia pracy:

Przyczynię się chętnie do wydania spuścizny leksykograficznej. Rzecz przedstawia się jednak, ile z listu Pańskiego wnosić mogę, bardzo fatalnie, to znaczy, że od litery O (czy nie już i wcześniej) są tylko wypisane gołe pozycje, a nie ma tego, co najważniejsze, tj. wyjaśnień, za czym nie przez kwadranse tylko, lecz przez całe miesiące na darmo się szuka [...]. Przed ukończeniem tych dwóch dzieł (obszernego dzieła o Mikołaju Reju dla Akademii Krakowskiej i obszernej historii literatury rosyjskiej) do żadnej pracy wprzągać się nie mogę i tak nie wiem, jakim cudem z zobowiązań się wywinę.

Z kolei w przypisie od redakcji umieszczonym w książce *Życie i prace Jana Karłowicza (Życie i prace)* znajduje się następująca informacja: „Przygotowaniem do druku tomu IV-go [SKarł – M.R.] i następnych z rękopisów zajmuje się p. Wacław Taczanowski” (ibid.: 177). W liście do Bolesława Ulanowskiego (PAU KSG 2341/1903) z 5 XI 1903 r. Łopaciński rekomendował Taczanowskiego następującymi słowami:

Pan Wacław Taczanowski, pomocnik bibliotekarza w Bibl[iotece] Głównej w Warszawie, od lat kilku pracuje w redakcji *Słownika języka polskiego* i dał się poznać ze strony najlepszej jako bardzo sumienny i uzdolniony filolog. Śp. Jan Karłowicz wyrażał się o nim z wielkim uznaniem i dał dowód najlepszy, że uważa go za odpowiedzialnego do prowadzenia w dalszym ciągu *Słownika gwar*, skoro wymienił go w swym testamencie, z którego wypis złożony jest w Akademii Umiejętności [...].

Cieszyć się należy, że Akademia nie pozwoli dziełu utknąć w połowie i że w osobie p. T. znalazł się chętny pracownik, który *Słownik* do końca będzie mógł doprowadzić. Ja zaś, ze względu na cześć, jaką żywię do niezapomnianego mistrza oraz na ważność publikacji dla leksykografii naszej, najchętniej podejmuję się nadzoru nad pracą p. Taczanowskiego oraz przeglądania oraz konfrontowania przygotowywanego przez niego rękopisu.

Jak wynika z korespondencji M. Karłowicza do Łopacińskiego (BN PAU i PAN, Rkps 2270), AU zgodziła się na to, by pracę nad słownikiem podjął Taczanowski (list z 20 XII 1903 r.), ustalono nawet wysokość jego wynagrodzenia – 20 rubli za opracowanie arkusza SKarł i przeprowadzenie korekty (list z 7 X 1903 r.).

Po śmierci Taczanowskiego na wojnie japońskiej ukończenie słownika przypadło Łosiowi (dotyczy tego m.in. korespondencja Łosia z Łopacińskim (Starnawski 1965: 55–56)), któremu miał pomagać Edward Klich. Zostało to sformalizowane w postaci umowy (PAU KSG 3312/1904) między nim i spadkobiercą praw autorskich, M. Karłowiczem:

Umowa

zawarta pomiędzy pp. Prof. Drem Janem Łosiem a Mieczysławem Karłowiczem w sprawie opracowania drugiej połowy *Słownika gwar polskich* śp. Jana Karłowicza.

I. Profesor Jan Łoś zobowiązuje się:

1. Przygotować do druku resztę *Słownika gwar polskich*, pozostałą po wydaniu trzech pierwszych tomów, tj. opracować do druku materiał kartkowy, dostarczony przez p. Mieczysława Karłowicza.

2. Zwrócić p. Mieczysławowi Karłowiczowi przysłane przez niego pomocnicze książki. Zwrot książek nastąpi zaraz po ukończeniu pracy nad *Słownikiem*.

3. Pozostawić na okładce dalszych tomów *Słownika* tytuł dotychczasowy, tj. *Słownik gwar polskich ułożył Jan Karłowicz. Tom IV*, zastrzegając sobie jednak prawo umieszczenia na tymże tytule po wyrazach *Tom IV* itd.: *wydany pod redakcją Jana Łosia*. Na karcie tytułowej specjalnie tomu IV będzie jeszcze zaznaczone, że w części tom ten był redagowany przez W. Taczanowskiego i H. Łopacińskiego.

4. Wydrukować przedmowę do tomu IV dopiero po zaaprobowaniu jej tekstu przez p. Mieczysława Karłowicza.

5. Druk *Słownika* ukończyć w możliwie najkrótszym czasie (w przybliżeniu w przeciągu lat trzech).

6. W celu przyspieszenia pracy dobrać sobie pomocnika.

II. P. Mieczysław Karłowicz zobowiązuje się:

1. Wyplacić za pośrednictwem Akademii Umiejętności w Krakowie p. prof. Łosiowi sumę rb. 3000 (trzy tysiące rubli), jako wynagrodzenie za pracę nad pozostałą częścią *Słownika gwar polskich*. Do prof. Łosia będzie również należało honorarium, wypłacane przez Akademię Umiejętności w sumie 400 (czterysta) koron za tom. (Z sum powyższych prof. Łoś zobowiązuje się opłacać pomocnika).

2. Sumę 3000 rubli wypłacić Zarządowi Akademii Umiejętności w trzech ratach rocznych po 1000 (tysiąc) rubli.

3. Wypłacić pierwszą ratę w sumie tysiąc rubli w ciągu lutego r. 1905, drugą – w lutym 1906 r., третią – w lutym 1907 r.

III. Prócz tego niżej podpisani wyrażają zgodę swoją na punkty następujące:

1. Pieniądze, otrzymane od p. Mieczysława Karłowicza przez Zarząd Akademii Umiejętności będą składane na osobną książeczkę Kasy Oszczędności jako fundusz imienia śp. Jana Karłowicza i procent będzie doliczany do tej sumy.

2. Z sumy tej Akademia będzie wypłacała do rąk prof. Łosia miesięcznie z góry 240 koron, licząc od dnia 1 listopada 1904 r.

3. Honorarium od Akademii, według brzmienia jej statutu, prof. Łoś pobierać będzie po wydrukowaniu każdego tomu.

4. Jeżeli po wydrukowaniu całego *Słownika gwar polskich* pozostanie jaka reszta z funduszu im. śp. Jana Karłowicza, będzie ona wypłacona prof. Łosiowi bez względu na jej wysokość, wraz z narosłymi procentami.

5. W razie, gdyby prof. Łoś dla jakichkolwiek bądź przyczyn od p. Mieczysława Karłowicza niezależnych i nie przez niego, ani przez innych spadkobierców śp. Jana Karłowicza spowodowanych, musiał pracę nad *Słownikiem* przedwcześnie przerwać,

wtedy nie będzie miał prawa do niczego więcej ponad to, co przed przerwaniem swej pracy, jako wymienione w punktach 2 i 3 ust. III honoraria czy to z funduszu śp. Jana Karłowicza, czy też od Akademii pobierze.

6. Gdyby, wbrew przewidywaniom, druk *Słownika* nie został ukończony przed wyczerpaniem się funduszu śp. Jana Karłowicza, pozostałą część *Słownika* prof. Jan Łoś zobowiązuje się wykończyć bez żadnego honorarium od spadkobierców śp. Jana Karłowicza.

Jan Łoś, Kraków, 22 XII 1904

Mieczysław Karłowicz, Warszawa, 19 grudnia 1904 r.

Podsumowanie

Kartoteka SKarł pośrednio dostarcza wiadomości na temat powstawania pierwszego polskiego słownika ogólnogwarowego. Na podstawie fiszek i ich porównania z opublikowanymi tomami słownika można z pewnym przybliżeniem określić, jak wyglądała metoda leksykograficzna Karłowicza. Informacje na ten temat zostały, co prawda, wyłożone w *Przyczynkach...* (Karłowicz 1876), jednak tam mamy uwagi teoretyczne, a kartoteka jest ilustracją ich stosowania. Jest także świadectwem ambitnego, choć ostatecznie niezrealizowanego projektu leksykograficznego – *Wielkiego słownika polskiego*, obejmującego słownictwo ogólnopolskie i gwarowe, także w ujęciu etymologicznym.

Kartoteka łącznie z materiałami archiwalnymi dotyczącymi jej przygotowania do druku to przyczynek do historii polskiej dialektologii. Przyczynek ważny, bo pokazujący początek tej nauki.

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Naukowa PAU i PAN, Kraków

BN PAU i PAN, Rkps 2270: Listy Mieczysława Karłowicza do Hieronima Łopacińskiego.

Archiwum Nauki PAN i PAU, Kraków

PAU KSG 3604/1899: J. Karłowicz, *Objaśnienia do słownika gwarowego*.

PAU KSG 3599/1899: J. Karłowicz, *Przedmowa tymczasowa do Słownika gwar polskich*.

PAU W I–191A: Kartoteka *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza.

PAU KSG 2341/1903: List Hieronima Łopacińskiego do Bolesława Ulanowskiego.

PAU KSG 3251/1898: List Jana Karłowicza do Akademii Umiejętności w Krakowie.

PAU KSG 3599/1899: List Jana Karłowicza do Stanisława Smolki.

PAU KSG 3312/1904: Umowa między Mieczysławem Karłowiczem a Janem Łosiem.

Literatura

- HODORYSKA H., 1989, *Dzieje konkursu leksykograficznego im. Samuela Bogumiła Lindego (1876–1922)*, Wrocław.
- KARAŚ H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- KARAŚ H., 2014, Z dziejów Słownika wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia... *Jana Karłowicza. Rękopis a druk*, „Prace Filologiczne” LXV, s. 187–204.
- KARAŚ H., 2015, *Jan Karłowicz jako językoznawca*, „Laboratorium Kultury” 4: *Jan Aleksander Karłowicz*, s. 29–63.
- KARAŚ M., 1961, Z historii badań nad słownictwem gwarowym, „Język Polski” XLI, s. 161–180, 355–369.
- KARŁOWICZ J., 1871, *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe*, Warszawa.
- KARŁOWICZ J., 1876, *Przyczynki do projektu wielkiego słownika polskiego*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” IV, s. XIV–XCIV.
- KONIUSZ E., 2001, *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*, Kielce.
- KONIUSZ E., 2005a, *Jan Karłowicz jako językoznawca, etnograf i folklorysta – w setną rocznicę śmierci (1836–1903)*, „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 18, s. 7–17.
- KONIUSZ E., 2005b, O Karłowiczowskim Słowniku wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim i niektórych etymologiach w nim zawartych, [w:] E. Siemienieć-Gołaś, M. Pomorska (red.), *Turks and non-Turks. Studies on the history of linguistic and cultural contacts*, „Studia Turcologica Cracoviensia”, t. 10, Kraków, s. 209–216.
- KRYŃSKI A.A., 1904, *Jan Karłowicz jako językoznawca*, [w:] *Życie i prace*, s. 120–164.
- MAJEWSKI E., 1904, *Jan Karłowicz (zarys życia)*, [w:] *Życie i prace*, s. 1–30.
- NITSCH K., 1911/1958, *Recenzja Słownika gwar polskich J. Karłowicza*, „Rocznik Slawistyczny” IV, s. 199–243 [przedr. w: idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. 4: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 195–225].
- OKONIOWA J., 2003, *Jan Karłowicz. W setną rocznicę śmierci*, „Język Polski” LXXXIII, s. 246–250.
- OKONIOWA J., 2012, *Jan Karłowicz – uczonego okresu przełomu*, „LingVaria” nr 1 (13), s. 141–150.
- OKONIOWA J., 2013, Słownik gwar polskich Jana Karłowicza. *Dziedzictwo. Inspiracje. Wyzwania*, „Prace Filologiczne” LXIV, s. 245–258.
- PANKOWSKI Cz., 1979, *Jan Karłowicz jako współtwórca Słownika warszawskiego*, „Poradnik Językowy” nr 9, s. 410–425.
- PERZOWA H., 1979, *Jan Karłowicz jako dialektolog*, „Poradnik Językowy” nr 9, s. 426–436.
- RUTKOVSKA K., PRAŠKEVIČ E., 2016, Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia... *Jana Karłowicza – wyrazem wiedzy i zamiłowań lituanistycznych autora*, „Acta Baltico-Slavica” 40, s. 93–108, [on-line:] <https://doi.org/10.11649/abs.2016.017>.
- SGP: *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (*Źródła*, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–9, z. 2), R. Kucharzyk (t. 9, z. 2), t. 1–3: Wrocław – Warszawa – Kraków 1977–1991, t. 4–9, z. 2: Kraków 1992–2015.
- SKARŁ: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI (t. IV–VI do druku przygot. J. Łoś), Kraków 1900–1911.
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

- SOKÓLSKA U., 2013, Przyczynki do projektu wielkiego słownika polskiego *Jana Karłowicza jako źródło wiedzy o warsztacie leksykografa końca XIX w.*, „Prace Filologiczne” LXIV, s. 351–366.
- STARNAWSKI J. (oprac.), 1965, *Korespondencja Jana Łosia z Hieronimem Łopacińskim*, „Język Polski” XLV, s. 44–63.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: A. Zdanowicz i in. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- SWOKARÉ: J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków 1894–1905.
- ŻYCIE I PRACE: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903). Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”*, Warszawa 1904.

**From the history of Jan Karłowicz’s *Słownik gwar polskich* ‘A Dictionary of Polish Dialects’.
Card index and publishing efforts
Summary**

The paper is devoted to the card index to Jan Karłowicz’s *Słownik gwar polskich* ‘A Dictionary of Polish Dialects’ which was identified by the end of May 2017th and is currently stored at the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Learning in Cracow. The index provides indirect information about the creation of the first general dictionary of Polish dialects, and principally about the lexicographic method employed by Karłowicz. It is also a testimony to an ambitious, though eventually unrealized lexicographic project that was *Wielki słownik języka polskiego* ‘A Great Dictionary of Polish’ which was meant to comprise general Polish and dialectal vocabulary, and also include the etymological aspect.

Archival materials related to the history of publication of the card index are a slice of the history of Polish dialectology which is all the more important in that it exposes the beginnings of this field.